

12. Пивоварчик І.М. Історія становлення психологічних наукових шкіл на Півдні України (XIX – XX ст.): Дис... канд. психол. наук.: 19.00.01. – Одеса, 2006 .
13. Роменець В.А. Історія психології XIX – початку XX століття: Навчальний посібник. – К.: Вища школа, 1995. – 614 с.
14. Сербський В. Распознавание душевных болезней. – Москва, 1906. – 48 с.
15. Сикорский И.А. Об успехах медицины в изучении явлений психического мира. – С.-Петербург: Типография М.М. Стасюлевича, 1889. – 21 с.
16. Якунин В.А. История психологии // Учебное пособие. – СПб., 1998. – 376 с.
17. Ярошевский М.Г. Гельмгольц, Сеченов и проблема детерминации нервно-психической деятельности // Вопросы психологии. – 1960. – № 5. – С. 3-15.

In the article the theoretical analysis of naturally scientific direction of the programs and charts of research psyche of mentally ill in Podillya at the end of the XIX – at the beginning of the XX century is carried out in this article

Key words: psyche, mental affections, Podillya, history of psychology, mentally house.

Отримано: 29.05.2009

УДК 364:314.8(477)

А.П. Шаповал

Зниження життєвого рівня населення як спонукальний імператив демографічної кризи

У статті розглядаються деякі аспекти демографічної ситуації в Україні, аналізуються її стан, причини виникнення й динаміка розвитку. Пропонуються можливі варіанти поліпшення демографічної ситуації за рахунок використання досягнень в області соціологічної й психологічної науки.

Ключові слова: життєвий рівень, населення, демографічна криза, причина, динаміка розвитку, соціологічна наука, психологія, ринок праці.

В статті розглядаються деякі аспекти демографічної ситуації в Україні, аналізуються її стан, причини виникнення і динаміка розвитку. Предлягаються можливі варіанти покращення демографічної ситуації за рахунок виконання досягнень в області соціологічної і психологічної науки.

Ключевые слова: жизненный уровень, население, демографический кризис, причина, динамика развития, социологическая наука, психология, рынок труда.

Загальні тенденції у соціально-економічному та демографічному розвитку країни суттєво вплинули на формування ринку праці України, а також на основні його характеристики. Докорінна зміна соціально-економічних умов зруйнувала усталений порядок взаємовідносин на ринку праці, але не призвела до кардинальної перебудови ситуації, його адаптації до нових економічних умов, нової державної політики щодо структурної перебудови економіки. Політика зайнятості населення періоду централізованої планової економіки спиралася на постійний надлишок робочих місць порівняно з пропозицією робочої сили на екстенсивний характер розвитку економіки. Такий підхід сприяв забезпеченню гарантій зайнятості населення, зводив до мінімуму соціальну напруженість, пов'язану з безробіттям, забезпечував роботою випускників навчальних закладів. Відносно короткий період незалежності країни не дозволив повністю перебороти психологічну неготовність владних та керівних структур, особливо на регіональному рівні, до сприйняття змін на ринку праці, зумовлених перехідним періодом, активно використати вплив таких нових факторів трансформації ринку праці як: роздержавлення власності, темпи і ефективність приватизації, розвиток малих та середніх форм бізнесу, визначення державних пріоритетів щодо розвитку окремих галузей і територій, інвестиційна та фіскальна політика, а також демографічна структура населення і зміни попиту та пропозиції робочої сили в різних секторах економіки.

Відсутність механізмів вирішення соціальних конфліктів, соціальна та підприємницька пасивність населення, масове

поширення вимушеної неповної зайнятості для послаблення проблеми існування надлишкової робочої сили; фактична невизначеність статусу людини за критерієм зайнятості й незайнятості, коли величезна кількість зайнятих є, по суті, безробітними, а безробітні є зайнятими, проте не реєструються як такі, значна стихійність формування ринку праці, найбільш яскравим прикладом чого є бурхливий розвиток не зареєстрованої або тіньової зайнятості населення – все це проблеми, вирішення яких все ще попереду.

Щодо проблеми сучасного ринку праці, слід звернути увагу і на наявність надлишкової робочої сили на підприємствах та у галузях, яку можна було б звільнити без скорочення обсягів виробництва. За даними вибіркового обстеження за оцінками керівників підприємств, на підприємствах утримується від 10 до 30 відсотків надлишкової кількості персоналу. За даними адміністрацій середніх та великих підприємств, у 2003 році 16,1 відсотка працівників перебували у вимушених відпустках, в основному, без оплати. На кінець року 13,3 відсотка працювали в умовах неповного робочого дня або тижня.

Важко розраховувати на швидку зміну демографічної ситуації на краще, коли у 70 відсотків громадян місячний дохід, будьмо відвертими, знаходиться на мізерному прожитковому рівні. Тож чи треба дивуватися з того, що в цілому майже дві третини – 60,5 відсотка загальної суми своїх доходів населення України витрачає на харчування, тоді як у Чехії – 30 відсотків, у Німеччині – 16,2, у Франції – 13,8 відсотка.

Проте це, як ота середня температура по шпиталю, бо в суспільстві все більше поглиблюється розшарування. В 2002 році доходи 10 відсотків багатих перевищували доходи такої ж кількості найбідніших людей у 7,1 раза проти 6,9 рази у 2001 році. Насправді ж, якщо взяти до уваги величезну тінізацію доходів, рівень диференціації є набагато глибшим, її масштаби все більше створюють соціальну і політичну напруженість у суспільстві. У десятків мільйонів громадян на харчування витрачається практично весь заробіток, і це при тому, що населення України споживає (за даними, які наводилися в пресі) хліба – на 20 відсотків, молока – удвічі, цукру – у 2,5 раза менше, ніж потрібно за біологічними нормативами. Рік у рік зростає тягар витрат населення на освіту й охорону здоров'я, які всупереч Конституції фактично стали платними і не-

доступними для людей. У пресі повідомлялося, що майже третина громадян України – це в основному старі, хворі, немічні люди, які взагалі не мають можливості купувати ліки, ціни на які, до того ж, невпинно зростають.

Слід сказати й про таке. Перехід на похвилинну оплату послуг зв'язку позбавив десятки тисяч старих людей єдиного каналу спілкування, можливості вести розмови з близькими і знайомими по телефону, бо оплачувати їх вони не в змозі.

Скрутне матеріальне становище, відсутність житла, побутова необлаштованість, труднощі з пошуком роботи стримують членів молодих сімей від народження дітей, а нерідко спричиняють до розриву шлюбних відносин. Майже п'яту частину всіх дітей народжують жінки, які не перебувають у зареєстрованому шлюбі, а фактично, без батька виховується набагато більше дітей. Демографічна криза в Україні проходить у надзвичайно гострій, болючій формі, її проявом є погіршення майже всіх демографічних показників, зокрема, характеристик природного руху населення. Окремі компоненти кризового стану демореальності формувались упродовж багатьох десятиліть, задовго до сучасних політичних і соціально-економічних злив, результатом глибоких деформацій у житті суспільства. Проблема народжуваності була досить болісною і в докризові періоди. Сучасна соціально-економічна криза лише прискорила і посилила негативні тенденції в її динаміці і структурі. Особливості динаміки народжуваності в 90-х роках, яка характеризується її обвальним падінням, обумовлені специфікою дуже болючого перебігу подій суспільно-економічного життя в Україні. За своїм суттєвим змістом він є історичним періодом переходу від закритого тоталітарного суспільства з плановою, надзвичайно мілітаризованою економікою до відкритого громадянського суспільства з ринковою, соціально-орієнтованою економікою. Особливості відтворення населення певного суспільства зрештою визначаються реальним становищем людини у цьому суспільстві, оскільки характер життєдіяльності людей як суб'єктів суспільства прямо і безпосередньо обумовлює основні риси їх відтворення, зокрема народжуваності. В умовах масового безробіття, створеного припиненням функціонування значної частини підприємств, у сфері індустріального виробництва, катастрофічно скоротилася матеріальна база практичної реалізації потреби в дітях.

На існуючій в Україні матеріальній базі не тільки відбувається зменшення можливостей забезпечення життєво важливих потреб людини, але знижується сам стандарт життя переважної більшості населення. Як свідчать вітчизняні дослідження, основним чинником посилення негативних демографічних тенденцій є те, що у зв'язку з перманентною соціально-економічною кризою відтворення населення економічно не забезпечується. Особливо негативно впливає на існуючі стандарти життя безробіття, зокрема приховане – у формі вимушеної неповної зайнятості, поширення якого маскує дійсний масштаб руйнації економічного базису життя і відтворення населення. [1].

Рівень повного безробіття теж зростає. За даними вибірових обстежень, проведених Держкомстатом за методикою МОК, рівень безробіття останніми роками зростає, особливо економічно активного населення. І досі має тенденцію до підвищення частка безробітних, які перебували на обліку в державній службі зайнятості [2].

Наслідком безробіття є зниження не лише рівня життя, але й зайнятості видами діяльності, які не відповідають рівню набутого інтелектуального потенціалу, втрата кваліфікації. Інтелектуальний потенціал розвивається тоді, коли він є дієвою складовою діючого трудового потенціалу, якщо ж це не відбувається, він занепадає, знижується якість наявного трудового потенціалу, що в свою чергу є передумовою подальшого зниження рівня життя.

Безробіття не лише призводить до бідності, а й обумовлює поширення маргіналізації населення. Певні прошарки людей виявляються витісненими із суспільства, вони втрачають зв'язки з його інституціями, що супроводжується відповідними наслідками для соціального становища, психологічного стану та дітородної поведінки таких осіб.

Експертні розрахунки свідчать, що серед людей, які опинились на узбіччі суспільства, 68,5 % становлять пенсіонери і 13,8 % – працюючі, які отримують заробітну плату, нижчу від межі малозабезпеченості. Важливою особливістю маргіналізації в Україні є те, що до маргінальних груп належать не лише декласовані та морально деградовані люди (люмпен-маргінали), але й особи з високою освітою і розвинутими потребами, які не знайшли способу реалізації свого потенціалу в сучасному

суспільстві (неомаргінали), тобто діапазон маргіналізації в Україні значно ширший, ніж в інших країнах, що теж перетворюється на чинник зниження дітородної активності [2].

Рівень заробітної плати як економічного джерела відтворення населення був і є вкрай недостатнім не лише для утримання і виховання здорових дітей, а й для відновлення (у належній якості) робочої сили батьків. У структурі доходів сімей частка заробітної плати значно знижувалась, зменшуючи ступінь задоволення потреб відтворення населення. До того ж реальна заробітна плата упродовж значної частини періоду знижувалась гіперінфляцією, вплив якої посилювався і ще через несвоєчасні її виплати.

Значна частина населення України була відкинута за межу малозабезпеченості. Значні контингенти населення потребують соціального захисту, який непосильний державі, що перманентно перебуває у кризовому стані. Особливо розповсюджена бідність серед молоді [2].

Посилює бідність, погіршуючи економічні умови населення, надзвичайно низький, злидений рівень пенсійного забезпечення повністю або частково непрацездатних людей старшого і похилого віку, який робить неможливим задоволення навіть їхніх елементарних потреб. Тому покоління середнього віку має економічно утримувати не лише дітей, а й батьків, що перетворюється на серйозний фактор подальшого зниження і без того низького рівня народжуваності [3].

Чинником посилення бідності стала також часткова платність освіти і медицини, дорожнеча ліків. Значно звузились можливості одержання молоддю загальної освіти сучасної якості та середньої і вищої професійної підготовки, яка б забезпечувала певні гарантії працевлаштування, зменшився доступ до високоякісних медичних послуг [4].

Невпевненість у майбутньому – одна із важливих складових, що характеризують умови прийняття рішень відносно народження дітей. Бідність пов'язана і з тією обставиною, що значні кошти відволікаються на пом'якшення наслідків Чорнобильської катастрофи. Про ступінь зубожіння населення України свідчить, зокрема, висока частка у сукупних витратах на продовольчі товари. При цьому переважна більшість населення України стала гірше харчуватись. Неповноцінне харчування населення і, особливо дітей, створює серйозну

загрозу відтворенню досягнутої за всю попередню історію суспільно-економічного розвитку України, якості демографічного, інтелектуального і трудового потенціалів нації. Люди, які мають рівень життя, що не дає можливості задовольняти інтелектуальні потреби, не можуть бути творчою силою побудови ефективної економіки і суспільства, здатного до самовідтворення. Злиденність, недоїдання надзвичайно негативно впливають не лише на розумовий, а й на фізичний розвиток, особливо дітей, погіршують біологічні підвалини інтелектуального потенціалу нації, здоров'я населення, що не тільки підриває демографічний потенціал суспільства, а й призводить до накопичення потенціалу переростання країни в антропологічну катастрофу. Навіть якщо відбудеться підвищення народжуваності у матеріально забезпечених верств населення, воно навряд чи зможе компенсувати її падіння у збіднілого населення.

Додатковим потужним чинником зниження народжуваності є становище української жінки в суспільстві, зумовлене проявами патріархальних стереотипів мислення. Хоча у відносинах між чоловіками і жінками останніми роками відбуваються певні зрушення, але не завжди на користь жінки; соціальна нерівність між статями, дискримінація жінок залишаються. Про це свідчать, насамперед, існуючі розбіжності у рівні заробітної плати чоловіків і жінок. Так, заробітна плата жінок становить 72,4% заробітної плати чоловіків. Це відбувається тому, що жінки зайняті більше, ніж чоловіки, виконанням робіт, які потребують меншої кваліфікації. У деяких галузях господарського життя жінки просто зайняті занадто важкою ("нежіночою") працею, але працюють в умовах, які не тільки не відповідають санітарно-гігієнічним нормам, але й цивілізованим нормам ставлення до жінок як матерів і вихователів дітей (у жінки, яка працювала в таких несприятливих умовах, руйнується репродуктивне здоров'я, вона стає нездатною народити здорову дитину). Жінки працюють у найменш престижних галузях економіки при їх надзвичайно низькій частці на керівних посадах усіх сфер виробництва, науки і культури; вони мають менший доступ до економічних ресурсів. У той же час жінки становлять більшість серед зареєстрованих безробітних [5]. До того ж можливості працевлаштування жінок погіршуються через посилення

конкуренції на ринку праці. Більшість зайнятих ланок ще більшою мірою, ніж раніше, несуть подвійний тягар професійної зайнятості й домашніх обов'язків через бідність і занепад сфери дошкільного виховання й побутового обслуговування.

Важливою складовою чинників зниження дітородної активності населення України були і залишаються незадовільні житлові умови. Частка тих, хто поліпшив житлові умови, в загальній кількості осіб і сімей, які перебувають на квартирному обліку в міських поселеннях, зменшилась. Розмір житлової площі у розрахунок в середньому на 1-го жителя зростав дуже повільно: з 17,8 кв. м у 1990 р. він підвищився до 20,2 кв. м на сьогодні. За нормами, розробленими Центральним науково-дослідним інститутом експериментального планування житла у Києві, для забезпечення здорового, упорядкованого побуту необхідно, щоб загальна житлова площа на душу населення становила 25 кв. м. Як свідчать спеціальні обстеження, більше половини молодих сімей не мають окремого житла навіть через 10 років шлюбного життя, і майже 50% сімей проживають з батьками. Як наслідок, це приводить до небажаних шлюбних пар мати більш як одну дитину [5].

Дія згаданих вище чинників обумовила погіршення етапу репродуктивного здоров'я жінок. У поєднанні з високою розповсюдженістю абортів це призвело до значної поширеності невиношуваності вагітності й безпліддя. Як свідчить розрахунок на основі даних обстеження «Репродуктивне здоров'я українських жінок», проведеного Київським міжнародним інститутом соціології і Центрами з контролю та профілактики захворювань (США), чисельність жінок, які страждають на безпліддя, становить в Україні 68 осіб на 1000 жінок дітородного віку. Втрати, обумовлені безпліддям, склали 10% загальної чисельності народжених [3].

Обумовлює зниження народжуваності також невирішеність екологічних проблем, загострених Чорнобильською катастрофою, соціально психологічний дискомфорт, породжений відсутністю віри у краще майбутнє. Все це змушує значно більшою мірою, ніж раніше, обмежувати розмір сім'ї. Більшість шлюбних пар обмежуються народженням однієї дитини або залишаються бездітними.

Драматичні події останнього десятиріччя негативно вплинули на всі складові відтворення населення, перервали

відносно плавну динаміку демографічних процесів, але особливо руйнівню вплинули на дітородну діяльність населення. Негативні тенденції в динаміці народжувати посилювались, обумовлюючи поглиблення депопуляції. Пошук шляхів вирішення такого демографічного становища має стати пріоритетним завданням на державному рівні, із опорою на науково обґрунтовані підходи до подолання обговорюваного явища із урахуванням та впровадженням досвіду передових європейських країн.

Список використаних джерел

1. Бугуцький О. Демографічна ситуація та використання людських ресурсів. – К., 1999. – 278 с.
2. Демографічні перспективи України до 2026 року. – К., 1999. – 55 с.
3. Демографічна криза в Україні. Проблеми, дослідження, витоки, складові, напрямки протидії (НАН України) / За ред. Стещенко В. – К., 2001. – 560 с.
4. Павленко Ю. Трансформація суспільства і проблеми соціальної політики. – К., 1998. – 65 с.
5. Стратегії розвитку України: теорія і практика / За ред. О. Власюка. – К., 2002. – 864 с.

Some aspects of demographic situation in Ukraine are presented in the article, its state, reasons of arising and dynamics of development are analyzed. Possible variants of improvement of demographic situation at the expense of usage of achievements in the sphere of sociological and psychological science are proposed.

Key words: level of life, demographic crisis, reason, dynamics of development, sociological science, psychology, market of labour.

Отримано: 08.05.2009